

ELTE BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

„ZSIDÓ” IDENTITÁSKÉPEK A HUSZADIK SZÁZADI MAGYAR IRODALOMBAN

SZERKESZTETTE
SCHEIN GÁBOR • SZŰCS TERI

ELTE ÖÖTVÖS KIADÓ
ÖÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

„ZSIDÓ” IDENTITÁSKÉPEK
A HUSZADIK SZÁZADI
MAGYAR IRODALOMBAN

„ZSIDÓ”
IDENTITÁSKÉPEK
A HUSZADIK
SZÁZADI | SCHEIN GÁBOR
SZÚCS TERI (SZERK.)
MAGYAR
IRODALOMBAN

ELTE EÖTVÖS KIADÓ • 2013

© Szerzők, 2013
© Szerkesztők, 2013

ISBN 978-963-284-420-6

 E L T E
E Ö T V Ö S
K I A D Ó www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: Az ELTE Bölcsészettudományi Karának
dékánja

Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Borító: Csele Kmotrik Ildikó

Tördelőszerkesztő: Heliox Film Kft.

Nyomdai kivitelezés: Multiszolg Bt.

TARTALOM

„Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban. Előszó	7
MÉSZÁROS ZSOLT A zsidó önmeghatározás tétjei és dilemmái Erdős Renée <i>Ősök és ivadékok</i> című tetralógiájában.. .. .	11
GINTLI TIBOR A hagyomány arcai. A zsidó identitás kérdései Pap Károly novelláiban ..	27
CLARA ROYER Az átváltozás Pap Károly műveiben, avagy az írás mint harc az áldásért ..	39
JABLONCZAY TÍMEA A test sebe Zsolt Béla <i>Kínos ügy</i> című regényében	55
SCHILLER ERZSÉBET Markovits Rodionról	67
DECZKI SAROLTA Vészterhes emberöltők – Körmendi Ferenc három regénye	81
KELEMEN ÁGNES KATALIN Visszapillantás a toronyőrre. Bálint Györgyről	91
TVERDOTA GYÖRGY Németh Andor: <i>Kafka vagy a zsidó titok</i>	101
SCHEIBNER TAMÁS Utópiák igazságában. Keszi Imre és a zsidó–magyar együttélés	119

K. HORVÁTH ZSOLT	
Összehirapott szájú szuverenitás. A túlélés tér–idő stratégiái: Mérei Ferenc és Mérei Vera, 1942–1945	137
SZILÁGYI ZSÓFIA	
„Mintha ő is zsidó volna”. Idegenség, kiközösítés 20. századi magyar iskolaregényekben	155
LENGYEL IMRE ZSOLT	
„Tiborc és Ahasvér találkozása”. Vázlat Sásdi Sándorról	167
TURI TÍMEA	
Esetlegesség, közvetlenség, naivitás. Szép Ernő <i>Emberszag</i> című regénye és a zsidó identitás	181
MARCZISOVSZKY ANNA	
„az az út többé nem fogy el”. Mándy Stefánia Auschwitz-prózája	191
HEVESI JUDIT	
A hiány elbeszélése Székely Magda <i>Éden</i> című könyvében	207
PÓR PÉTER	
Centripetális megszállottság. Beney Zsuzsáról	215
URBÁN CSILLA	
Származása: egyéb. Az identitásválasztás vágya és kudarca Dalos György <i>A körülméletés</i> című regényében	229
LÉNÁRT TAMÁS	
Irodalmi, képi és családi emlékezet. <i>Az Árnyas fűtca</i> és az <i>Őrizd meg...</i> -album	241
KISANTAL TAMÁS	
Az idegenség szabadsága. Szerep és identitás Kertész Imre 2000-es évekbeli szövegeiben	253
SZÚCS TERI	
Ha nem csal az emlékezet. Kőszeg Ferenc: <i>K. történetei, Múltunk vége</i> ..	267
A kötet szerzői	285

„ZSIDÓ” IDENTITÁSKÉPEK A HUSZADIK SZÁZADI MAGYAR IRODALOMBAN

ELŐSZÓ

7

A mai magyar társadalom hétköznapi nyelvhasználatának különböző szintjein éppen úgy, mint a társadalomtudományokban, a privát és a nyilvános szférában egyaránt a legnehezebben kezelhető, a legveszélyesebb szavak közé tartozik a „zsidó”¹. Alig feltérképezett örvénylése személyiség- és társadalompszichológiai, történeti, szociális, jogi, esztétikai, testtudati aspektusokat érint, és nincs olyan területe a társadalmi életnek, ahol felbukkanása kizárható volna. Ez már hosszú ideje, alighanem a 19. század hetvenes éveitől fogva így van. Másrészt azt is tudjuk, hogy a „zsidó” körül zajló örvénylés a 20. században a magyar történelem alakulását és a személyes sorsokat is alapvetően befolyásolta. Éppen ezért egy olyan kötetnek, amely címébe illeszti a „zsidó” szót, nagy esélye van arra, hogy az örvénylés magával ragadja, és a mélybe rántja.

Az itt következő előszónak mégsem az a célja, hogy óvintézkedéseket tegyen. Inkább arról fog tudósítani, hogy miről szeretne beszélni ez a könyv, és miről nem. A „zsidót” olyan bonyolult társadalmi-pszichológiai identitáskonstrukciónak tekintjük, amely dinamikusan alakul a saját és az idegen tekintetek tükörszerű kölcsönösségének, sok esetben fölcserélhetőségének terében. Ez azt is jelenti, hogy a „zsidó” sokkal inkább tárgya a tekinteteknek, mintsem szubjektuma. Mindig távol és máshol van, még akkor is, ha a tekintetek szubjektumai tudni vélik a helyét a fenomének világában, és meg is személyesítik. Alighanem ennek is köszönhető a zavar, amely a „zsidó” körül oly gyakran tapasztalható a legkülönbélebb diskurzusokban. A kutatás kiinduló pontjául az a tapasztalat szolgált számunkra, hogy a „zsidóhoz” tartozó képzetek identifikációs mintázatokba rendeződnek, kapcsolatba kerülnek más identifikációs tényezőkkel, megmutatkozásuk azoktól többnyire elválaszthatatlan. Amikor tanulmánykötetünket terveztük, az volt a célunk, hogy példákön keresztül válják láthatóvá, lehetőleg minél teljesebben, hogy a huszadik századi és a kortárs magyar irodalomban

In: „Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban.
Szerk.: SCHEIN Gábor és SZÜCS Teri. Budapest, 2013, ELTE Eötvös Kiadó, 7–9.

¹ Az idézőjeles írásmódról l. Schein Gábor (2011): A „zsidó” Füst Milán naplójában. *Literatura*, 3, 201–216.

milyen identifikációs mintázatokba ágyazódnak és miként jelennek meg a különböző „zsidó” identitásképek, milyen retorikai, poétikai eljárások viszik őket színre.

Tehát nem azt kérdeztük, hogy az egyes alkotók zsidó identitása, amennyiben volt nekik ilyen, szerepet játszott-e irodalmi alkotásaikban, egyáltalán érintkezett-e esetleges „zsidó” identitásuk az alkotói énjükkel, befolyásolták-e ezzel a magyar irodalom alakulástörténetét. Az ilyen típusú kérdések olyan esszencialista implikációkat tartalmaznak, amelyek tudottnak tételezik, hogy mi a „zsidó”, ki a „zsidó”, és ebben a tudásban mi nem osztozunk. Következésképpen arra a kérdésre sem kereshettük a választ, hogy létezett-e, létezik-e magyar-zsidó irodalom. Kötetünkben olyan tanulmányok olvashatók, amelyek a „zsidó” irodalmi reprezentációival foglalkoznak. A szerzők munkái állításaikban, szemléletük sokféleségében, kérdéseik jellegében és szakmai apparátusukban aligha hozhatóak közös nevezőre. Ennek is köszönhető, hogy együttesen meglehetősen pontos képet nyújtanak az identifikációs konstrukciók összetettségéről, belső feszültségéről, a komplementer identifikációkhoz fűződő kapcsolatáról, az elszájtított és a hatalmi viszonyok hatására is formálódó identitáselbeszélésekre és identitásalakzatokra adható válaszokról. Így a kötet szerkesztői talán joggal vélik úgy, hogy a könyv, amelyet az olvasó most nagy örömeinkre a kezébe vehet, hatáson képes rámutatni az identitás fogalmának korszerű, a kultúratudomány kérdései iránt is nyitott értelmezési lehetőségeire, és arra is, hogy az ilyesféle kérdésfeltevéseket az esztétikai tapasztalat megértése sem nélkülözheti.

A „zsidó” mint identitáskonstrukció szerzőnként, sőt, szövegenként változó felépítésű, és más-más kontextusokat teremt. Az elemek közötti kapcsolatot, valamint azt, hogy ez a bonyolult és ellentmondásos felépítmény hogyan egészül ki az adott szerző és szöveg által meghatározónak vélt más identitásalkotó faktorokkal, beható és figyelmes kutatásnak kell alávetnünk. Éppen ezért kötetünk semmiképpen nem jelölheti egy kutatási program végeredményét, sokkal inkább – nem előzmények nélkül – a kezdetét. Annál is inkább így van ez, mert a kötetből lényegében hiányoznak az „antiszemita” diszkurzusok által teremtett „zsidó” identitásképek. Tisztában vagyunk a hiány komolyságával. Döntésünk védelmében csak azt hozhatjuk fel, hogy a kutatások mostani stádiumában nem kívántuk egy másik nagy örvénylés veszélyeit magunkra vonni, jóllehet nyilvánvaló, hogy a 20. század történeti közegében a „zsidó” identitásmintázatok megteremtésében és termelésében az „antiszemita” diszkurzusok is nagy súlyra tettek szert.

Mint minden hasonló kötet megszületésekor, most sem volt elhanyagolható az esetlegességek szerepe. A szerkesztők nem befolyásolták a szerzőket a témaválasztásban. A szerzői gárda bősége miatt úgy tűnt, ennek köszönhetően megmutatkozhat, kik azok az írók és melyek azok a művek, akikről, illetve amelyekről az irodalomtudomány itt felvonuló szakembereinek a felhívásban megfogalmazott kérdések alapján van mondanivalójuk. Néhányan, akiket szívesen láttunk

volna a szerzőink között, más munkák miatt nem tudták elvállalni a közreműködést. Voltak tanulmányok, amelyek közléséről helyhiány miatt kellett lemondanunk. Ezért számos olyan életmű, alkotás és probléma tárgyalása elmaradt, amelyeknek feltétlenül itt lett volna a helyük, miközben más művek és alkotók, ilyen például Pap Károly, alighanem nagyobb hangsúlyt kaptak, mint ahogy az irodalomtörténeti kánonokból következnek. Ám mivel ezek a kánonok többnyire tisztán esztétikai diszkurzusokban alapozódnak meg, míg a jelen kötet a kultúratudomány terében a történeti, a szociológiai, a fenomenológiai, a pszichológiai és az esztétikai szempontok interdiszciplináris párbeszédében fogalmazza meg önmagát, érdekeltsége eleve eltért a klasszikusnak nevezhető irodalomtörténeti munkákétól. Elsődlegesen nem a kánonok bővítésére, újragondolására kívánt javaslatot tenni.

A bemutatott identitásmintázatok hagyományképző szerepének rendszerező történeti vizsgálatára éppen úgy a későbbi kutatásoknak kellene fényt deríteniük, ahogyan az identitásalakzatok történeti változatait, testkoncepciókkal is összefüggő narratív, szimbolikus szerkezetét is a további kutatások tárhatják fel pontosabban.

Szó esett már arról, hogy a kötet szerzői gárdája a fájdalmas hiányok ellenére is viszonylag bő. Vannak a szerzők között idősebb, a szakterületükön folyó kutatásokat hosszú ideje meghatározó szakemberek csakúgy, mint az irodalomtörténetesek fiatalabb évfjáraikhoz tartozók, vannak közöttük továbbá doktori hallgatók, akik először az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tehetséggondozó szemináriumain mutathatták meg képességüket, és vannak olyan szerzők is, aki még a diploma megszerzése előtt állnak. Az olvasó összesen húsz tanulmányt olvashat a kötetben. Hogy ezek összességükben és egyenként milyen kutatási távlatokat nyitnak, annak megítélését immár a szélesebb szakmai nyilvánosságra bízunk.

A szerkesztők sok mindenkinek tartoznak köszönettel a könyv megszületéséért. Köszönetet mondunk mindenekelőtt a Rothschild Foundationnek, hogy támogatta a könyv kiadását. Köszönetet mondunk Schiller Erzsébetnek, aki nemcsak szerzője volt a kötetnek, hanem szakmai lektora is. Köszönetet mondunk Péntes Krisztinának, az ELTE BTK pályázati ügyintézőjének. És nem utolsósorban minden szerzőnknek, akik honorárium nélkül, első szóra vállalták a közreműködést.

a szerkesztők

Budapest, 2013. október

- Deczki Sarolta (1977) – filozófus, kritikus, irodalomtörténész, oktató, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa
- Gintli Tibor (1966) – irodalomtörténész, az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tanszékvezetője
- Hevesi Judit (1990) – az ELTE interkulturális pszichológia és pedagógia szakos hallgatója
- Jablonczy Tímea (1973) – irodalomtörténész, kultúrakutató, a Zsigmond Király Főiskola oktatója
- K. Horváth Zsolt (1972) – társadalomtörténész, kritikus, a Mérei Ferenc Szakkollégium és az ELTE BTK MMI munkatársa
- Kelemen Ágnes Katalin (1990) – a Közép-európai Egyetem (CEU) mesterszakos hallgatója, (kisebbségpolitika szak, judaisztika specializáció)
- Kisantal Tamás (1975) – irodalomtörténész, kritikus, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa
- Lénárt Tamás (1981) – irodalomtörténész, az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének tanársegédje
- Lengyel Imre Zsolt (1986) – irodalomtörténész, kritikus, az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza
- Marcziszovszky Anna (1983) – irodalomtörténész, az ELTE BTK Francia Tanszékének doktorandusza
- Mészáros Zsolt (1982) – irodalomtörténész, az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza
- Pór Péter (1940) – Széchenyi-díjas irodalomtörténész, 2005-ig a Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) kutató munkatársa
- Clara Royer (1981) – irodalomtörténész, a Sorbonne (Paris 4) docense
- Scheibner Tamás (1980) – irodalomtörténész, az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tanársegédje
- Schein Gábor (1969) – irodalomtörténész, az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének docense

- Schiller Erzsébet (1964) – irodalomtörténész, a Nyugat-magyarországi Egyetem docense
- Szilágyi Zsófia (1973) – irodalomtörténész, kritikus, oktató, a Kosztolányi-kutatócsoport (MTA TKI) tudományos munkatársa, a *Kalligram* folyóirat szerkesztője
- Szűcs Teri (1975) – irodalomtörténész, kritikus, posztdoktori kutató (ELTE BTK)
- Turi Tímea (1984) – irodalomtörténész, kritikus, a Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalomtudományi doktoriskolájának doktorandusza, a Magvető Kiadó szerkesztője
- Tverdota György (1947) – irodalomtörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem emeritus professzora, az MTA doktora, a József Attila Társaság elnöke
- Urbán Csilla (1987) – az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza

A mai magyar társadalom hétköznapi nyelvhasználatának különböző szintjein – éppen úgy, mint a társadalomtudományokban, a privát és a nyilvános szférában – a legnehezebben kezelhető szavak közé tartozik a „zsidó”. Alig feltérképezett örvénylése személyiség- és társadalompszichológiai, történeti, szociális, jogi, esztétikai, testtudati aspektusokat érint – és nincs olyan területe a társadalmi életnek, ahol felbukkanása kizárható volna.

Kötetünk kiindulópontjául az a tapasztalat szolgált, hogy a „zsidóhoz” tartozó képzetek identifikációs mintázatokba rendeződnek, kapcsolatba kerülnek más identifikációs tényezőkkel, megmutatkozásuk azoktól elválaszthatatlan. Amikor tanulmánykötetünket terveztük, az volt a célunk, hogy példákon keresztül váljék láthatóvá, hogy a 20. századi és a kortárs magyar irodalomban milyen identifikációs mintázatokba ágyazódnak és miként jelennek meg a különböző „zsidó” identitásképek, milyen retorikai, poétikai eljárások viszik őket színre.

Kötetünkben olyan tanulmányok olvashatók, amelyek a „zsidó” irodalmi reprezentációival foglalkoznak. A szerzők munkái állításaikban, szemléletük sokféleségében, kérdéseik jellegében és szakmai apparátusukban aligha hozhatók közös nevezőre. Ennek is köszönhető, hogy együttesen meglehetősen pontos képet nyújtanak az identifikációs konstrukciók összetettségéről, belső feszültségéről.

ISBN 978-963-284-420-6

